

לכבוד שבת קדש – פרשת ראה תשפ"א

וזהב הארץ ההיא טוב – זו תלמודה של א"י

דף שבועי לעיסוק בסוגיות ארץ ישראליות – נכתב ע"י חגי צמיר

אז היכן היה שבת לוי? על כך עונה הגמרא: רבי אליעזר בן יעקב אומר אי אפשר לומר לוי למטה שכבר נאמר למעלה ואי אפשר לומר למעלה שכבר נאמר למטה הא כיצד זקני כהונה ולויה למטה והשאר למעלה (בבלי סוטה לז.). מדוע אם כן היה צורך בפיצול זה של שבת לוי? מדוע הזקנים נשארו למטה ושאר השבט עלה להר?

ניתן להסביר שטיפוס העם על ההרים הביע ניתוק מסוים מהזקנים של שבת לוי שנשארו למרגלותיהם. כאומרים – אנו, הזקנים של שבת לוי מבטאים את הנהגתו של משה שכבר איננה. ועכשו, מהכניסה לארץ ישראל, ההנהגה משתנה לחלוטין. אתם אחראים על עצמכם ועל אחיכם. מה שהיה עד היום הוא שכשחטא העם, משה עלה להר והתפלל למחילה עבורו, העם היה נשאר למרגלות ההר, בתוך האוהלים שלהם, ומשה הוא זה שעמד בתחינה לפני ה'. זה נגמר. עכשיו, אומרים הזקנים של שבת לוי, אתם בעצמכם למעלה, ומעתה רק אתם שם למעלה ואנחנו נשארים למטה. האחריות לגורלכם מוטלת על כתפכם בלבד, לא אנחנו, כתחליפיו של משה, נתפלל עבורכם. כל אחד מכם אחראי למעשיו ולתוצאותיהם, שישפיעו לא רק עליו, אלא על כלל האומה. תקבלו על עצמכם את כל התורה באלה ובשבועה, ותבינו שהערבות ביניכם נוצרת ברגעים אלו ממש.

הכניסה לארץ ישראל, דורשת מהאדם לא להיתלות באחרים ולצפות שמישהו יבצע את המשימה עבורו. לא לחכות לניסים ולהמתין בחוסר מעש אלא לקחת אחריות מלאה ולדעת שכל מעשה פרטי גורר השפעה רחבה על האומה בכללה.

דוגמה לכך אנו מוצאים בפרשה במצות שמיטה, ובעיקר שמיטת חובות. מִקֵּץ שִׁבְעֵ-שָׁנִים תַּעֲשֶׂה שְׁמִטָּה: וְזֶה דְבַר הַשְּׁמִטָּה שְׁמוֹט כָּל-כֶּלֶל מִשָּׂה יָדוֹ אֲשֶׁר יִשָּׂה בְּרַעְיוֹ לְאִיִּגָּשׁ אֶת-רַעְיוֹ וְאֶת-אֲחִיו כִּי-קָרָא שְׁמִטָּה לָהּ:

בשנה זאת עלינו לשמוט את החובות ולשחרר את החייבים לנו מהשעבוד של להיות בעל חוב. יש כאן הגיון חברתי עתיק יומין של צמצום פערים. ידוע לכולנו שטבעו של פער הוא לגדול – הריבית על החוב תהפוך את המלווה כל שנה לעשיר יותר ואת העני לעני יותר. לכן מנגנון שמאתחל מחדש את המערכת הכלכלית כל שבע שנים הוא הגיוני לצמצום פערים ולשמירת הלכידות החברתית.

כלומר מצוה פרטים שקשורה לענייני כלכלה, משפיעה על התנהלות החברה היהודית כולה. אך יש חשש שלא כולם ינהגו כך ולכן במקביל למצוה יש גם הנחיה חינוכית

בתחילתה של הפרשה עומד משה לפני העם ומצוה אותם לקיים טקס משונה מאוד לכשיכנסו לארץ ישראל. וְהָיָה כִּי יִבְיֹאֵךְ ה' אֱלֹהֶיךָ אֶל-הָאָרֶץ אֲשֶׁר-אַתָּה בָּא-שָׁמָּה לְרִשְׁתָּהּ וְנָתַתָּה אֶת-הַבְּרָכָה עַל-הָהָר גְּרִזִּים וְאֶת-הַקְּלָלָה עַל-הָהָר עֵיבָל: טקס משונה ומוזר - המשנה מתארת כיצד התבצע. "ששה שבטים עלו לראש הר גריזים וששה שבטים עלו לראש הר עיבל, והכהנים והלוים והארון עומדים למטה באמצע... הפכו פניהם כלפי הר גריזים ופתחו בברכה: ברוך האיש אשר לא יעשה פסל ומסכה, ואלו ואלו עוֹנִין אִמֹן, הפכו פניהם כלפי הר עיבל ופתחו בקללה ארור האיש אשר יעשה פסל ומסכה, ואלו ואלו עוֹנִין אִמֹן, עד שגומרין ברכות וקללות" (סוטה פ"ז מ"ה).

מדוע יש צורך בכל זה? אם הכוונה להזהיר את העם על ידי ברכות וקללות לקיים את המצוות, היה אפשר להישאר במישור ולעשות את זה משם, כפי שעשה משה עד עתה. מדוע יש צורך ואיזו תועלת ישנה בחלוקת העם לשניים והטיפוס על ההרים?

שאלה נוספת עולה מההבנה כי שבת לוי לא טיפס על אף הר אלא נשאר למטה. אך בפרשת כי תבוא, שם מופיע הפירוט של המעמד, נראה תיאור מעט שונה. אֱלֹהִים יַעֲמְדוּ לְבָרֶךְ אֶת-הָעָם עַל-הָהָר גְּרִזִּים בְּעֵבְרָתְכֶם אֶת-הַיְרֵדָן שְׁמֵעוֹן וְלִוִי וַיְהוֹדֶה וַיִּשְׁשַׁכֶּר וַיֹּסֶף וּבְנֵימִן:

חז"ל בגמרא מלמדים אותנו שאז, באותו מעמד, חל שינוי דרמטי בעם ישראל: "מלמד שלא ענש על הנסחרות עד שעברו ישראל את הירדן, דברי רבי יהודה, אמר ליה רבי נחמיה: וכי ענש על הנסחרות לעולם? והלא כבר נאמר עד עולם. אלא כשם שלא ענש על הנסחרות – כך לא ענש על עונשין שבגלוי עד שעברו ישראל את הירדן". (בבלי סנהדרין מג:). רש"י במקום מסביר כי "עד שעברו את הירדן – ושמעו וקבלו עליהם ברכות וקללות בהר גריזים והר עיבל ונעשו ערבים זה בזה, מיד נענשו זה על זה, ואפילו לא ידע זה בעבירות שביד חברו".

כלומר, במעמד זה עם ישראל התאחד בקשר עמוק וחזק עד כדי כך שלדעת רבי יהודה אפילו על העבירות הנסחרות של האדם הפרטי ה' העניש את האומה כולה (כפי שבא לידי ביטוי אצל עכן), ואף לדעת רבי נחמיה הסובר שהקב"ה לא מעניש על חטאים נסתרים, הרי שמאותו מעמד ואילך ענש את הרבים על חטאו של היחיד. מסתבר שהמעמד לא היה טקס סמלי בלבד, אלא הוא זה שיצר את ההתקשרות הזו. לכן חשוב לנסות להבין את פרטי הטקס שכן נראה כי לכל פרט יש משמעות וחשיבות.

התנהגותית, שתשמור שהאינסטינקט של הרצון לשמור כל כסף לא יגבר על הצורך לקיים חברה מתוקנת הדואגת לחלים בחברה. כִּי־יִהְיֶה כֶּף אֲבִיוֹן מֵאַחַד אֲחֵיךָ בְּאַחַד שְׁעָרֶיךָ בְּאַרְצֶךָ אֲשֶׁר־יִהְיֶה אֱלֹהֶיךָ נֹתֵן לְךָ לֹא תִאֶמֶן אֶת־לִבְּךָ וְלֹא תִקְפֹּץ אֶת־יָדֶךָ מֵאֲחֵיךָ הָאֲבִיוֹן.

הלל הזקן ראה את הפער הנפער בביצוע המעשי של מצוות השמיטה. הוא ראה שאנשים נמנעים מלהלוות זה לזה בשל הפחד הטבעי מכך שכספם יאבד בשנת השמיטה הקרובה והמצווה המעשית החלה להתרחק מאד מהכוונה המקורית שלה. במקום לצמצם פערים היא החלה להגדיל אותם מכיוון שקשה מאד לצאת מעוני לעצמאות ללא סיוע של הלוואה, ולכן הוא "התקין פרוזבול למען תיקון עולם" – הוא יצר מנגנון הלכתי אשר מגן על המלווים גם בשנת השמיטה ובכך אפשר למערכת הלוואות להתקיים גם תחת מנגנון השמיטה.

שנת השמיטה היא רעיון עמוק וחיוני לכל אדם לא רק לחקלאי או למלווה. פעם בכמה שנים צריך לעצור את המרוץ ולהתבונן סביב, לזהות את החלשים בחרה, לדעת שאנחנו לא בעלי הבית ויש לפעול לקיום חברה מתוקנת.

=====

בשנת תק"ב (1742) הגיע לארץ ישראל אור החיים הקדוש – ר' חיים בן עטר. יחד איתו הלך תלמידו ר' אברהם סנגויניטי, שתיאר את מסע רבו, מה עשה בכל מקום ומה פגשו. לאחר שנחתו בנמל עכו ובילו שם מספר ימים יצאו לבקר ביישובי הסביבה. וכך כתב ר' אברהם סנגויניטי: **ואחרי ר"ה [ראש השנה] בב' ימים הלכנו חוץ לעיר מהלך ד' שעות כדי לילך לקבר חושי הארכי, וכל אותו הדרך מלא בניינים גדולים וגבוהים, בנין מפואר, מהם נופלים ומהם עומדים. ואותו כפר נקרא כפר ישיב... ובו שובע גדול ונוהג כארץ ישראל ממש. ומצאנו שם כמו עשרה בעלי בתים והם יושבים בטוב ובחירות גדולה, ומלאכתם היא זריעה וקצירה ונותנים מעשרות ושורפים את התרומה. ושנה זו שנת התק"ב אינם זורעים כי היא שביעית. ואין להם שום גלות, ממש כמו שחינו מקודם בחירות ובשלוה גדולה... . ואין ביניהם לא קנאה ולא שנאה ולא תחרות כלל ועיקר, כי כל אחד ואחד תחת גפנו ותחת תאנתו. (אגרת סנגויניטי)**

למרות מה שמקובל לחשוב שעם ישראל גלה מארצו במשך אלפיים שנה, יש לזכור ולדעת כי ברחבי הגליל מעולם לא היתה מציאות בה לא היו יהודים. הדבר אפילו נכנס לעולם ההלכה, שכן הרמב"ם קובע שכל ענין לוח השנה שיש בידינו היום, הוא בזכות מה שנקבע על ידי הסנהדרין במאה הרביעית לספירה. מסירה זו, בתושבי ארץ ישראל, מדור לדור היא שנותנת תוקף ללוח השנה עד היום. ואם חס

וחלילה תיווצר מציאות שבה לא יהיו יהודים בארץ, לוח השנה בטל ומאבד את תוקפו. אותם יהודים שחיו בארץ – "המוסתערבים" המשיכו לשמור על מצוות התורה. אך, רמת לימוד התורה והקפדה על עולם המצוות לא היתה גבוהה במיוחד. משבר חריף במיוחד חוו העולים החדשים שהגיעו לארץ, למשל במאה ה-16. וכל כתב ר' יששכר בן סוסאן שחי בצפת בין המקודלים במאה ה-16: **עם כל זה, קנא קנאתי לבני עמי בני לשון העראב בראותי בהם בכל מקום כמה וכמה עמי הארצות ובורים ויקים תחת היות אבותיהם הקדומים מעולם בכל חכמה חזקים, ומהם כמה תורה וחכמה יצאה לעולם לכל צד ופאה, וכי עתה נתמעט מהם אפילו שרח המקרא בלשונם.** הוא כותב כי הם אינם יודעים לקרוא בתורה, אינם מבינים את הדברים הכתובים בתורה, ולכן החל לכתוב תרגום לערבית כדי שניתן יהיה לפחות לאפשר להם לשמוע את קריאת התורה בשפה אותה הם מבינים.

כך גם כתב ר' צבי חיות בספרו מנחת קנאות כאשר הוא הגיע לארץ ישראל במאה ה-19: **עד שנשארו מעט מזעיר מקהילות הקודמות, המדברים בלשון ערבי ונקראים עדת המוסתערבים, אולם עניים הם בדעת, ונעדרים מכל מדע ותבונה, ואין להם חלק בתורה.** אך מתברר כי למרות היותם בורים וריקים, ולא למדנים גדולים, הם המשיכו והקיפדו לשמור את תורת ישראל סבא, תורת ארץ ישראל, את המצוות התלויות בארץ ובראשם מצוות השמיטה. מצווה שלמרות שאולי לא הכירו את שורשיה ופרטיה ודקדוקיה הלמדניים, נשמרה בידיהם בקפדנות.

כך עולה גם מתשובות ר' משה מטראני – המבי"ט במאה ה-16 בצפת, שנשאל לגבי שנת שמיטה שחלה באותה שנה **נשאלתי על היהודים בני הכפרים בארץ ישראל שזורעים בכל שנה חיטים ושערים וזרעונים... האיך יתנהגו בענין תרומות ומעשרות ושביעית שהוא שנתינו.**

המפגש המרתק בין חוכמת חוץ לארץ והלימוד התיאורטי בבית המדרש, נתקל בארץ ישראל בפרקטיקה של חיי היום יום. חקלאות של איכרים יהודיים בארץ ישראל שזהו האידיאל של התורה. באופן מעשי הוכרעו המוסתערבים ונאלצו לקבל את הפסיקה הספרדית שכפתה עליהם את עולם ההלכה מחוץ לארץ.

מפגש זה התעצם עוד יותר כאשר בסוף המאה ה-19 החלה תנועת הגאולה, עם ישראל חוזר לארצו, שלא על מנת לגור ולחיות בערים אלא להקים קולוניות – מושבות בארץ ישראל. המושבות הראשונות הוקמו בשנת 1882 ויסדו חקלאות יהודית מפוארת בארץ ישראל. לקראת שנת תרמ"ט 1889, שהיתה שנת שמיטה, הם נתקלו במפגש אותו הזכרנו,

בברכת שבת שלום ומבורך – חגי עמיצור

לקבלת הדף במייל היכנסו לקישור <https://lp.vp4.me/fw3x>

לכבוד שבת קדש – פרשת ראה תשפ"א

וזהב הארץ ההיא טוב – זו תלמודה של א"י

דף שבועי לעיסוק בסוגיות ארץ ישראליות – נכתב ע"י חגי צמיר

מטעמם של חובבי ציון על אורחות חייהם הדתיים של מתיישבי גדרה, והרב יפה מרדכי גימפל, שבאותן שנים ישב ביהוד. מנגד פינסקר וליילינבלום נמנו עם הדורשים להתיר את העבודה בשנת השמיטה. אותם רבנים מחוגי חב"ת ציון או מן המקורבים אליה שעמדו בכל תוקף על שמירתן של הלכות השמיטה, להוציא אי אילו היתרים חסרי משמעות, השתיתו את עמדותיהם בראש ובראשונה על הדרך שבה תפסו את ההתיישבות היהודית החדשה בארץ ישראל, מעבר לנימוקים הפרגמטיים, שבעזרתם התמודדו נגד הטוענים כי מצווה זו עלולה להמיט חורבן על היישוב הצעיר. לדידם היתה שמירת המצוות התלויות בארץ מובנית בתוך רעיון יישוב ארץ ישראל. ואכן, במכתב שבו שוטח פינס את התנגדותו להיתר שהשיגו חובבי ציון לעבוד את האדמה בשנת השמיטה, הוא כותב ביותר מקורטוב של תמיהה וכאב: **השקפתי על הענין הזה הוא מבחינה אחרת. מימים ימימה הלכה קבועה בישראל, כי יש שמיטה בעולם ושנת השמיטה היא לפי חשבון הרמב"ם ז"ל. מימים ימימה לא עלה על לב איש המוני כי בטלה שמיטה, וכל מי שנשאו לבו לעלות אל הארץ הזאת לעבדה ולשמרה הכין עצמו לקיים מצות שמיטה כהלכתה. ותהי איפוא מצות השמיטה כאחד מאברי הדת שהנשמה תלויה בו. והנה באה שנת השמיטה הראשונה, ויצאו פתאום רחמנים בני רחמנים, אשר חמלו על הקולוניסטים מבלי שאול את פיהם, וירעישו עולם ומלואה להמציא 8 היתר לשמיטה או יותר טוב לכוות האבר הזה מהיהדות. ברוח דומה הבהיר גם הרב יפה מרדכי גימפל שקיומן של המצוות התלויות בארץ הוא אחד מרכיביו העיקריים של חלום שיבת ציון.**

גם היום הויכוח עולה במלא עוצמתו, לגבי חשיבות שמירת שמיטה. עלינו לזכור כי שמיטה הוא הדבק המחבר את עם ישראל – לקיחת אחריות פרטית על כלל האומה, ערבות הדדית – דאגה לחלשים בחברה וקיום חברה מתוקנת. אז בין אם תעדיפו היתר מכירה או אוצר בית דין, ברור שמי שהולך וקונה היום תוצרת חקלאית מנוכרי משמיט את הקרקע מתחת הרעיון של הערבות ההדדית, ומשמעות החלום של עם ישראל החוזר לארצו לקיים חיי עם בריא על אדמתו. וגם אותם יהודים פשוטים - מוסתערבים, לא תלמידי חכמים, איכרים יהודיים בארץ ישראל לאורך הדורות קיימו שמיטה כחלק מהמסורת אותה עליהם להעביר לדורות הבאים. כפי שמתואר אצל אור החיים הקדוש לגבי תושבי כפר יסיף **ושנה זו שנת התק"ב אינם זורעים כי היא שביעית**

בין הלימוד התיאורטי ההלכתי, לבין חיי חקלאי יהודי. ברור שכדי לקיים את מצוות השמיטה על החקלאי לא לבצע עבודות כמו זריעה וקצירה. אך אם כך כיצד יתפרנס. לא כאן המקום לעסוק בכל הסוגיות ההלכתיות שנובעות מדיון זה, וכיצד ניתן לקיים שמיטה כהלכתה גם בימינו, די אם נציין שהדבר קרע את עולם ההתיישבות של אותם הימים. וכאן, בשנת 1889 – תרמ"ט, נולד לראשונה הרעיון של מכירת קרקעות לגויים, כמו מכירת חמץ בפסח. דבר זה יאפשר לחקלאים יהודים לעבד את אדמת המושבות, שכן באופן משפטי פורמלי הם אינם בעלי הקרקע. זהו הדבר המוכר כ'היתר מכירה' שרבים מייחסים אותו לרב קוק, אך למעשה הוא החל עוד לפני שהרב קוק הגיע בכלל לארץ ישראל. הוא הסתמך על דעת רבי אלחנן ספקטור מקובנה שהיה גדול הדור, שקבע כי זו הדרך הראויה להתמודד עם סוגית שמיטה בימינו.

פולמוס זה, בענין השמיטה, הטביע את חותמו הן על יחסם של הדתיים ליישוב הארץ בדרכה של חב"ת ציון, הן על עיצוב היחסים בין היישוב הישן ליישוב החדש, והן על ההתיישבות החדשה ועל גורלו של שיתוף הפעולה בין חילונים לדתיים ביישוב הארץ. ההתיישבות החדשה בארץ ישראל לא היתה, פרי יוזמתם של יחידים. מראשיתה נשאה התיישבות זו אופי של מפעל לאומי. אין פלא אפוא שבפולמוס השתתפו חוגים נרחבים בארץ ישראל ובמזרח אירופה, ושעד מהרה חרג הפולמוס מגדר מחלוקת הלכתית והפך למאבק על אופיה של ההתיישבות היהודית בארץ ישראל: האם המתיישבים בארץ ישראל, שנתפסו בתודעת רבים מבני הדור כחיל החלוץ ההולך לפני המחנה, ישמרו את שנת השמיטה כהלכתה, או שמא יגבר כוחם של האינטרסים הכלכליים ושל תפיסות העולם המשכיליות, שבהם נחשדו רבים מקרב הנהגת חובבי ציון. עמדות הצדדים בפולמוס לא נגזרו מהשתייכותם למחנה זה או אחר. כך, בקרב חובבי ציון, היו בין המתירים את מרבית עבודות האדמה בשנת השמיטה (בשילוב היתר מכירה) כמה מגדולי רבניה של יהדות מזרח אירופה, ובהם הרב יצחק אלחנן ספקטור - רבה של קובנה, הרב שמואל מוהליבר והרב מרדכי אליאשברג מבוניס; ואילו רבנים אחרים, כמו הנצי"ב מוולוז'ין והרב סולובייצ'יק, ניצבו לצד רבני ירושלים המחמירים. הפולמוס חצה אף את שורותיהם של חובבי ציון המשכילים: עם התובעים לשמור את שנת השמיטה נמנו, למשל, מנחם אוסישקין, יחיאל מיכל פינס, שהיה מופקד